

**ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО;
ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

УДК 347.78

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.2.30>

Олена Вікторівна Піхурець,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра цивільно-правових дисциплін;

 <https://orcid.org/0000-0001-7512-951X>,

e-mail: elena.pihurets@gmail.com

**ЗНАЧЕННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИЯВЛЕННІ
ПЛАГІАТУ В НАУКОВИХ ТВОРАХ**

Статтю присвячено проблемним питанням використання комп'ютерних технологій при виявленні плагіату в наукових творах. Визначено, що проблема плагіату в науці – це не лише питання законодавства, а й прояв зневаги до наукової етики та норм моралі самими науковцями. Досліджено сутність і природу комп'ютерних технологій, їх значення при виявленні плагіату в наукових творах. Окреслено позитивні та негативні моменти при застосуванні комп'ютерних технологій антиплагіату, надано їм оцінку. Зауважено, що перевірка за допомогою онлайн-сервісів має низку суттєвих недоліків. Відповідно, результати обробки інформації за допомогою спеціалізованих програм і сервісів антиплагіату не можуть самостійно бути обставинами, що дозволяють зробити обґрунтовані висновки про наявність або відсутність у науковому творі плагіату.

Ключові слова: плагіат, запозичення, комп'ютерні технології, антиплагіат, академічна доброчесність, науковий твір.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Для наукового світу мають велике значення сучасні комп'ютерні технології, які суттєво спрощують науковий пошук, але здатні спричинити проблеми. Значною перевагою таких технологій є відкритий доступ до інформації в мережі Інтернет, що дозволяє знайти майже будь-які наукові відомості, матеріал, знання, дослідження тощо. Відкритий доступ – це безкоштовний вільний доступ користувачів мережі Інтернет до наукових матеріалів, що розміщені онлайн, із правом вільно використовувати їх з будь-якою правовірною метою (читати, завантажувати, копіювати, друкувати, цитувати, посилатися на них, індексувати тощо для забезпечення та реалізації освітнього процесу або з метою наукових досліджень) без правових, фінансових

чи технічних перешкод. Відтворення та використання відкритої інформації майже неможливо проконтролювати, що може призвести до порушень у сфері права інтелектуальної власності.

Плагіат завжди існував, але з появою широкополосного, високошвидкісного інтернету та здешевленням доступу до нього набув таких масштабів, що став загрозою розвитку науки, літератури та мистецтва. Найбільше це стосується його прихованої (непрямої) форми, яку інколи дуже складно встановити чи виявити. Відповідно наслідки масового поширення плагіату є надзвичайно негативними та значними, але не усвідомлені суспільством достатньою мірою.

Прикро, але молоді науковці інколи розпочинають свій шлях у науці саме з плагіату, навіть не переймаючись наслідками. Не гребують ним і вже знані вчені. Останнім часом серед політиків, а також керівників вищої та середньої ланки поширилася мода на вчені ступені кандидатів і докторів наук. Завантаженість таких осіб на основній роботі, відсутність у них навичок наукової діяльності призводять до того, що вони часто замовляють написання дисертацій, наукових статей. Виконавці ж, прагнучи прискорити та полегшити реалізацію цього завдання, часом вдаються до плагіату. Використання технічних можливостей для того, щоб знайти відповідний текст, інформацію, скопіювати та видати за результат власного творчого пошуку, у вік комп'ютерних технологій все частіше сприймається як норма та не вважається негативним явищем. І, як наслідок, ми спостерігаємо стрімке поширення феномена плагіату.

Однак відсутні і ґрунтовні, сучасні дослідження щодо рівня плагіату чи інших неправомірних запозичень у творах наукової спільноти. Навіть у разі проведення таких досліджень адміністрації науково-дослідних закладів і закладів вищої освіти чи інших установ системи Міністерства освіти і науки України з метою збереження ділової репутації свідомо фальшують або приховують ганебні статистичні дані. Можливо, це можна пояснити таким чином. Україна 23 червня 2022 року офіційно отримала статус кандидата на вступ до ЄС. Утім, однією з умов набуття членства для нашої держави є посилення боротьби з корупцією. Верховна Рада України 20 червня 2022 року ухвалила Антикорупційну стратегію на 2021–2025 роки, де одним із принципів антикорупційної політики є «формування суспільної нетерпимості до корупції і утвердження культури доброчесності»¹. Відомо, що складовою культури доброчесності є академічна

¹ Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки : Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20> (дата звернення: 02.02.2023).

добросесність, до порушень якої належить і академічний плагіат. Відповідно, існування академічного плагіату може поставити під загрозу не тільки довіру до національної науки, а й безпеку нашої країни. Неприпустимим є те, щоб науковці та державні посадовці, від яких залежить прийняття важливих рішень щодо національної безпеки, були нечесними та непрофесійними, тобто вдавались до академічного плагіату. Оскільки неспроможність самостійно здійснити наукове дослідження (аналіз, концепцію, рішення, дисертацію тощо) ставить під сумнів достовірність результатів наукового пошуку, прийнятих рішень та наявність необхідного рівня набутих компетентностей.

Взагалі проблема плагіату в науці – це не тільки питання законодавства, а й прояв зневаги до наукової етики та норм моралі самими науковцями. Фактично плагіат підриває авторитет і довіру до науки в нашому суспільстві, а це робить науку менш життєздатною в сучасних умовах. Тому питання академічного плагіату потрібно вирішувати комплексно та спільними зусиллями.

Стан дослідження проблеми

Питання, пов'язані з виявленням, встановленням та існуванням плагіату в науці в різних аспектах досліджувалися зарубіжними та вітчизняними науковцями, серед яких Ю. Коцюк, І. Петренко, О. Рижко, І. Романова, К. Семенюк, Н. Сорока, Р. Шишка, А. Штефан, О. Штефан, Г. Ульянова та ін. Загалом зазначимо, що останнім часом в Україні та інших країнах опубліковано чимало робіт, у яких досліджується це порушення немайнових авторських прав та юридична характеристика неправомірних запозичень в академічній і науковій сферах. На окрему увагу заслуговує дисертаційне дослідження Г. Ульянової щодо методологічних проблем цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату, де було розглянуто його сутність, розкрито поняття та ознаки й визначено способи цивільно-правового захисту від плагіату в судовому порядку [1]. Проте в роботах названих вище науковців недостатньо досліджувалися особливості використання комп'ютерних технологій при виявленні плагіату в наукових творах як окремого виду порушення немайнових авторських прав. Саме тому необхідність вивчення проблемних питань щодо важливості використання комп'ютерних технологій при виявленні плагіату в наукових творах не втрачає своєї актуальності і зараз.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є науково-теоретичний аналіз важливості застосування комп'ютерних технологій при виявленні плагіату в наукових творах і розгляд сучасних наукових підходів до можливості надання таким технологіям офіційного визнання і тлумачення. Також спробуємо надати практичні рекомендації щодо застосування комп'ютерних

технологій при виявленні плагіату в наукових творах, зробити їхню класифікацію. *Завданнями* статті є дослідження сутності та природи комп'ютерних технологій, їх значення при виявленні плагіату в наукових творах, з'ясування позитивних і негативних моментів при застосуванні таких комп'ютерних технологій, надання їм належної оцінки й визначення напрямів вдосконалення національного законодавства в цій галузі.

Наукова новизна дослідження

Подальшого розвитку дістав науковий підхід щодо важливості застосування комп'ютерних технологій при виявленні плагіату в наукових творах з точки зору побудови оптимальної системи правової охорони авторських творів у контексті глобалізаційних світових процесів у сфері науки. Визначено сутність і природу комп'ютерних технологій, їх значення при виявленні плагіату в наукових творах. Окреслено позитивні та негативні сторони застосування таких комп'ютерних технологій, надано їм відповідну оцінку і сформульовано напрями вдосконалення законодавства.

Основою методології дослідження обраної проблеми є метод системного підходу, а також формально-логічний, діалектичний та структурно-функціональний та інші загальнонаукові методи дослідження. Відмітимо і спеціально-юридичні методи: порівняльно-правовий і формально-юридичний. Основою дослідження є діалектичний метод пізнання такого явища, як комп'ютерні технології. Комп'ютерні технології у статті розглядаються не тільки як засіб виявлення чи доказ плагіату в наукових творах, а й як складова системи протидії порушенням у сфері авторського права. Ця обставина визначає й динаміку нормативного регулювання правовідносин у зазначеній сфері, пошук і трансформацію правових засобів, спрямованих на створення ефективної та надійної системи попередження порушень авторських прав.

Виклад основного матеріалу

Показником професійної та наукової діяльності вченого є публічна демонстрація (публікація) власних результатів досліджень у наукових журналах, коментарях, монографіях, дисертаціях. Завдяки публікаціям учені всього світу обмінюються досвідом, знаннями, здобутою інформацією. Саме кількість таких публікацій та їх цитування є мірою наукового успіху, репутації вчених, тому вони прагнуть до її збільшення. Власне самі наукові твори є результатом доволі тривалого творчого пошуку, систематизації та планування отриманого інформативного матеріалу. Отже, вчений-дослідник має гарантувати оригінальність усіх власних наукових творів (результатів) та їх відповідність встановленим науковими стандартам якості.

Однак при зростанні кількості наукових досліджень неодмінно збільшується й рівень неетичної поведінки окремих учених у наукових

публікаціях, тобто відбувається порушення принципів академічної доброчесності, що може призвести до знецінення науки в майбутньому. Навіть найменший сумнів щодо порушення наукової (академічної) доброчесності в тих чи інших публікаціях повністю підриває довіру до отриманих результатів дослідження, знецінює всю наукову роботу вченого-дослідника та впливає на репутацію в науці аж до її втрати.

Отже, значущість наукових досліджень у будь-якій галузі знань, їх вплив на розвиток суспільства потребує дотримання принципів академічної доброчесності науковою спільнотою. Чесність у науці є запорукою її існування. Якщо вчені вдаються до порушення академічної доброчесності, то про який розвиток науки і техніки можна вести мову? На нашу думку, коли вчений-дослідник обрав собі науковий шлях, він мусить дотримуватися принципів академічної доброчесності, наукової етики, встановлених наукових стандартів якості. В іншому разі він має розуміти, що його недобросовісна поведінка в науці призведе до вкрай тяжких наслідків. Навіть до знецінення науки в прямому сенсі цього слова.

Найпоширенішим видом порушення академічної доброчесності є плагіат чи неправомірне запозичення оригінальних авторських (наукових) творів. Зазначимо, що проблема плагіату є не тільки юридичною, а й етичною. Як слушно зазначає Є. Алісов, моральний бік проблеми плагіату у правовій науці є суттєвим чинником формування світогляду та правової культури правників, визначальною ознакою якого є правовий нігілізм. Звідси і низький професійний рівень науковців, які сприяють у подальшому прийняттю недолугих законів, виданню низькоякісної наукової та навчальної літератури, корупції тощо [2, с. 63]. Саме наявність плагіату в наукових творах є не тільки порушенням немайнових авторських прав, а й проявом зневаги до наукової етики та принципів академічної доброчесності [3, с. 420–421]. Плагіат і безкарність за його використання призвели до того, що наука в Україні дедалі знецінюється. Фактично фальшовані наукові дослідження (статті, дисертації, монографії тощо) поставлені на конвеєр. І ніхто не звертає на це уваги. Ситуація є складною, майже критичною, фактично плагіат є візитівкою національної науки, негативно впливає на її розвиток та на репутацію за межами України. Однак ми не можемо стверджувати, що в нашій країні нічого не робиться для поліпшення становища у цій сфері. Так, утворено національний та інституційний (науковий) репозитарій (база даних наукових текстів, дисертацій, статей), відбувається популяризація академічної культури доброчесності, проводяться тренінги з питань запобігання плагіату тощо.

Водночас згідно з п. 1 ч. 3 ст. 32 Закону України «Про вищу освіту» заклади вищої освіти зобов'язані вживати заходів, у тому числі шляхом

запровадження відповідних новітніх технологій щодо запобігання та виявлення академічного плагіату в наукових роботах наукових, науково-педагогічних, педагогічних, інших працівників і здобувачів вищої освіти та притягнення їх до дисциплінарної відповідальності¹. З урахуванням вимог Цивільного кодексу України, законів України «Про авторське право і суміжні права», «Про вищу освіту», маючи на меті запобігання поширенню неправомірних запозичень у наукових творах, науково-педагогічних, педагогічних, інших працівників і здобувачів вищої освіти та популяризацію наукової етики, поваги до чужих творчих здобутків (творів, результатів), правил коректної роботи із джерелами інформації (цитування), поглиблення ролі й значення права інтелектуальної власності та відповідальності за порушення правил академічної доброчесності, установами системи Міністерства освіти і науки України має бути розроблено дієвий комплекс заходів протидії плагіату.

Нещодавні зміни в Законі України «Про авторське право і суміжні права» стосувалися також і визначення плагіату. Так, плагіат – це опублікування твору або його частини в незмінному або видозміненому вигляді, враховуючи опублікування перекладу іншомовного твору або його частини, під іменем особи, яка не є автором цього твору². Законодавець спробував цим визначенням охопити всі види плагіату, навіть ті випадки, коли використання чужого тексту під своїм іменем не пов'язується з наявністю або відсутністю згоди справжнього автора. Не вдаючись до аналізу сутності цієї категорії, сподіваємося, що такі зміни будуть на краще. Але законодавцю варто звернути увагу й на інші визначення плагіату, що містяться в законодавчих актах. Законодавство має бути узгодженим. Не мають існувати одночасно різні визначення одного і того ж явища. Наприклад, чинне законодавство містить таке визначення академічного плагіату: оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства. А в цьому разі законодавець допускає легальну можливість поставити своє ім'я під чужим твором за обопільної згоди, хоча будь-які домовленості такого змісту суперечать вимогам законодавства й

¹ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 02.02.2023).

² Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20> (дата звернення: 02.02.2023).

не можуть породжувати юридичних наслідків. На підставі договору можна передати лише право на використання твору, але не немайнове право авторства.

Не існує і єдиного, повного, всебічного та загальноприйнятого визначення категорії плагиату. Зрозуміло, що вчені будуть сприймати цей термін із певним суб'єктивізмом, однак майже всі точки зору з цього приводу можна об'єднати в декілька груп. Так, одні науковці відстоюють позицію, згідно з якою плагиат зводиться до крадіжки (привласнення) не тільки творів, а й ідей чи слів іншої людини та видання (оприлюднення) їх як власних. Інші вважають, що для визнання плагиату є достатнім використання результатів роботи іншої людини без зазначення джерела, звідки вони були взяті. Рідше зустрічається твердження про те, що плагиат – це представлення вже наявних ідей або результатів (продукту) як нових та оригінальних творчих здобутків. Усталеною думкою серед науковців є та, що при плагиаті має відбутися привласнення авторства на твір у галузі літератури, науки та мистецтва повністю або частково¹. Дійсно, сутність плагиату зводиться до присвоєння авторства на чужий оригінальний (літературний, художній, науковий) твір або його частину, тобто це крадіжка інтелектуальна. Отже, обов'язковою ознакою плагиату є привласнення авторства.

Водночас у різних сферах і галузях діяльності людини плагиат має певну персоніфікацію та специфіку. Вважаємо, що у творах наукового характеру варто враховувати відмінності від художньої манери розкриття сюжету в літературних творах, притаманні науковому стилю викладення інформації (об'єктивної дійсності). Головними рисами наукового твору є чіткість, предметність тлумачення, логічна послідовність і доказовість викладення, аргументація та переконливість тверджень, відповідно, він позбавлений ознак літературного чи художнього твору. Натомість останньому притаманні образність поетичного опису, експресія, витонченість суб'єктивного сприйняття об'єктивної дійсності, естетика мовлення, зображувальність, уживання емоційної-експресивної лексики тощо. Завдяки цим ознакам художні літературні твори і передають індивідуальність автора.

Звісно, що будь-які твори науки, літератури і мистецтва тією чи іншою мірою ґрунтуються на раніше створених оригінальних творчих результатах. Можна припустити, що науковці, науково-педагогічні працівники, можливо, і не привласнюють та не бажають привласнювати авторство на чужі твори, бо за них це вже зробили попередники. Так, одна особа (науковець) допустила неправомірне запозичення (плагиат) у науковому творі та оприлюднила його згодом.

¹ Turnitin : сайт. URL: <https://www.turnitin.com/> (дата звернення: 02.02.2023).

Інший учений, навіть не підозрюючи про таке запозичення, використав частину твору попередника із зазначенням джерела та автора. І виходить, що обидві особи є плагіаторами. Однак це не зовсім так. У кожному випадку з підозрою на плагіат (неправомірне запозичення) варто розбиратись окремо.

У сучасну цифрову епоху написання наукового дослідження, доповіді, статті, монографії фактично перетворилося на компіляцію даних із використанням уже наявних матеріалів, джерел. У такому разі авторство некоректно запозичених фрагментів твору важко встановити або взагалі це є неможливим. Одні й ті самі фрагменти тексту твору можуть повторюватися в десятках робіт, ставши загальними фразами, висловленнями (*loci communes*). Багато наукових робіт лише в невеликій частині містять інноваційні дослідження, а в основному є нескінченим тасуванням загальних фраз, тобто розсадником плагіату. Це також стосується наукових статей, тез доповідей, які пишуть претенденти на вчені звання та наукові ступені. Основні результати дисертаційної роботи, як і саме дослідження, має бути подано на розгляд, рецензування, оприлюднено чи опубліковано у провідних фахових журналах, що рецензуються. Однак більшість наукових керівників, експертів, членів спеціалізованих рад та редакторів не можуть забезпечити повноцінну перевірку на плагіат наукових творів, що надходять, можливо, через їхню велику кількість чи зайнятість рецензентів.

Слід враховувати і те, що плагіат не завжди є прямим, зазвичай він є завуальованим (непрямим, прихованим). Відбувається привласнення авторства на чужий твір або його частину, що попередньо були видозмінені особою. При цьому форма твору не змінюється, але текст (зміст) твору зазнає несуттєвих змін шляхом заміни окремих слів та виразів їх синонімічними аналогами (перекладування), але без посилання на першоджерело. Інколи такі дії є ненавмисними. Автор у процесі наукового пошуку та створення власного твору може натрапити на матеріали чи інформацію, що викличуть у нього зацікавлення і схвалення. Згодом ці дані можуть знайти відгук у його свідомості, яка сприйматиме матеріали чи ідеї не як чужі, а вже як власні, оригінальні. Науковець буде абсолютно впевненим у власному авторстві на твір чи його частину. Звинувачення в плагіаті викличуть у нього відверте здивування і навіть обурення.

Саме тому встановлення факту плагіату є досить складною і тривалою процедурою, однак методи його виявлення є відомими. Наразі єдиним в Україні правомірним способом виявлення неправомірних запозичень є судово-лінгвістична експертиза, яка єдина має правові наслідки. Ця процедура для зацікавлених осіб доволі вартісна і тривала. Результат наукового дослідження є складною структурованою науковою працею, що має власну логіку побудови й архітектуру послань. Зазвичай кожен автор використовує запозичення у власному

творі на свій розсуд. І тільки експерт може визначити дійсний обсяг неправомірних запозичень у творі (тексті) та скласти висновок про оригінальність наукового твору. У процесі експертизи судовий експерт чи фахівець у цій галузі знань порівнює безліч слів, послідовність фраз, стилістику тексту, особливості мови та інші чинники відповідно до затвердженої методики. Встановлення факту наявності чи відсутності плагіату – це вже компетенція суду, який ґрунтується у своїй діяльності виключно на норми законодавства. Сама по собі судова процедура встановлення факту наявності чи відсутності плагіату є окремою проблемою та потребує детального аналізу.

Звичайно, що проведення судово-лінгвістичної експертизи вимагає багато ресурсів і часу, значна частина якого витрачається на створення таблиць зіставлення текстів. Відповідно, цей спосіб є дуже трудомістким, бо ретельна перевірка всього твору потребує не одну годину часу. Набагато швидше це роблять спеціальні комп'ютерні програми та онлайн-сервіси¹, які значно полегшують процес встановлення запозичень у більш простий і технічний спосіб. Взагалі з розвитком комп'ютерних технологій та пошукових систем у мережі Інтернет з'явилася можливість встановлення факту запозичення чи плагіату за допомогою пошуку відповідного фрагмента тексту в цифровій мережі. Це доволі простий, швидкий та невитратний спосіб, хоча і не є судовою експертизою та не породжує наслідків. Так, можна увести короткі характерні висловлювання з твору, які, на думку автора, неправомірно запозичені плагіатором, у будь-яку пошукову систему, наприклад Google, і майже відразу вона виявить або не виявить можливі збіги тексту. Якщо раніше автор міг здогадуватись про неправомірне використання чи запозичення його твору, то в епоху цифрових технологій це майже неможливо. Сьогодні розвиток інформаційних технологій дає можливість не тільки для швидкого та практично неконтрольованого використання твору (копіювання, сканування, відтворення тощо), а й створює умови для виявлення неправомірного запозичення.

Існують і комп'ютерні програми (Plagiarisma², Advego Plagiatus³, UNICHECK⁴, Etxt Antiplagiat⁵ та ін.) для перевірки творів на унікаль-

¹ Plagiarism detection // Wikipedia : сайт. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Plagiarism_detection/ (дата звернення: 02.02.2023).

² PLAGIARISMA : сайт. URL: <http://plagiarisma.net/> (дата звернення: 02.02.2023).

³ Advego : сайт. URL: <http://advego.ru/plagiatus/> (дата звернення: 02.02.2023).

⁴ UNICHECK : сайт. URL: <https://unicheck.com/uk-ua> (дата звернення: 02.02.2023).

⁵ TXT.RU : сайт. URL: <http://www.etxt.ru/antiplagiat/> (дата звернення: 02.02.2023).

ність (оригінальність), які звіряють увесь текст як з матеріалами мережі Інтернет, так і з власними базами даних, що включають значну кількість студентських, наукових та інших творчих праць. Проте пошук за допомогою онлайн-сервісів не завжди виявляє перекази текстів або запозичення з видань, що не опубліковані в мережі. Зазначимо, що інколи такі системи антиплагіату сприймають як такі, що можуть поставити крапку у встановленні плагіату певної статті чи навіть дисертації. Однак результати комп'ютерної перевірки є юридично нікчемними, бо плагіат – це порушення авторських прав, яке встановлюється судом за наявності відповідних доказів, що входять у предмет доказування [4, с. 32].

Умовно сервіси антиплагіату, що використовуються для пошуку запозичень, можна розділити на три групи:

– пошукові системи інтернету, які не призначені для пошуку запозичень, але можуть їх знайти. Наприклад, пошукові системи «Google» чи «Yahoo!» розпізнають деякі наукові роботи та запозичення в них, зокрема з порушенням правил цитування (наприклад, сервіс «GoogleScholar» інтегрується в пошук Google). Враховуючи динаміку мережевих інформаційних масивів, знайдені модулем копії можуть існувати в момент пошуку, але не пізніше. Це призводить до того, що звернення до знайденого джерела запозичення в інтернеті може бути вкрай непростим, а часом і зовсім неможливим. Ця обставина і навіть послідовне поповнення бази інформаційних даних онлайн-сервісів призводить до того, що важливим є час проведення перевірки, оскільки різні за часом звернення до пошукового сервісу дають різні результати;

– метапошукові сервіси антиплагіату (наприклад, Advego Plagiat), які не мають власної значної бази творів. Вони працюють за допомогою формування викликів на основі твору, що перевіряється, до популярних пошукових сервісів мережі Інтернет, інтерпретують їх результати, використовують стоп-слова та проводять вибірку (непослідовну) перевірку твору. Особливістю метапошукових систем антиплагіату є їхні актуальні бази даних, доступ до закритих матеріалів, документів (інформації), що не розміщені у вільному доступі або є вільними в доступі, але є у форматі, пошук якого не підтримується;

– спеціалізовані сервіси антиплагіату із власними алгоритмами пошуку збігів (запозичень) та базами документів, творів, матеріалів. Особливістю таких сервісів є спеціалізовані алгоритми пошуку, власні закриті бази даних з унікальним вмістом, висока швидкість роботи. Однак такі сервіси є і у використанні, не кожен має змогу їх собі дозволити.

Наприклад, онлайн-сервіс «UNICHECK» є метапошуковою системою для перевірки академічних робіт на унікальність. Вона дозволяє

виявити ступінь оригінальності, відсоток запозичення в тексті роботи і є допоміжним інструментом для визначення правомірності цитування та рівня плагіату. UNICHECK допомагає підвищити якість оригінальних текстів, а не просто вказує на текстові збіги¹. Він набув поширення серед установ системи Міністерства освіти і науки України. Зараз перевірка академічних робіт за допомогою цього онлайн-сервісу є обов'язковою умовою для захисту курсових робіт, дисертаційних досліджень та публікації наукових статей. UNICHECK має інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, який досить зручний у використанні. Після перевірки тексту системою формується звіт. Загалом швидкість завантаження та перевірки академічних робіт на унікальність залежить від завантаженості використовуваної системи, але час, що витрачається для такої перевірки, дедалі зменшується за рахунок розгортання системи та завдяки потужностям Amazon. Для формування звіту, як правило, потрібно кілька хвилин.

Основу звіту становить таблиця з посиланнями на запозичені твори (тексти) та відсотками їх запозичення в роботі, а також повний текст документа з виділеними фрагментами, які система розпізнає як запозичені. У звіті подаються такі дані: загальний відсоток плагіату в роботі (відсоток унікальності, обсяг запозичення); список джерел запозичення; вказівки на фрагменти, де необхідно оформити текст як цитату та посилання на джерело, тощо. Системою допускається і післяобробка тексту та аналіз звіту фахівцем. Також є можливість видалення посилань на джерела запозичення в таблиці, проте зняти виділення безпосередньо з фрагмента в тексті не можна, що не завжди зручно. Фактично отриманий у результаті «технічної» перевірки звіт вимагає додаткового аналізу. Система майже не враховує службові частини наукових робіт (титульний лист, вступ, посилання на нормативно-правові акти, висновки, список використаних джерел) і оцінює їх як плагіат, що в деяких випадках сягає 20–25 % загального обсягу текстових запозичень. Залежно від твору системи антиплагіату та часу дослідження перевірка одного й того ж документа, що містить або ні службові частини, дає принципову різницю (± 15 % знайдених запозичень).

Водночас мінімально допустимий відсоток оригінальності чи унікальності наукового твору системами антиплагіат становить 80 %. Можливо, такий відсоток є виправданим. Однак така величина здебільшого досягається штучним шляхом. Гуманітарна творча робота на кшталт есе, шкільного твору з літератури здатна показати такий

¹ UNICHECK : сайт. URL: <https://unicheck.com/uk-ua> (дата звернення: 02.02.2023).

значний відсоток, але більшість унікальних наукових праць, наприклад з медицини чи з будь-якої галузі техніки, будуть мати меншу величину. То чи слід вважати такі твори неоригінальними?

Жодна з наявних систем антиплагиату не враховує правомірні запозичення, цитування, самоцитування, посилення на законодавство (сприймає їх як плагіат). Великою проблемою під час перевірки є і науковий (літературний) огляд та опис методики дослідження. Зазначені частини сприймаються системою як запозичені, незважаючи на вказівку авторами наукових робіт на першоджерела. Отже, деякі типи наукових робіт все ж таки можуть містити плагіат. Навіть наша стаття при перевірці на плагіат буде мати певний відсоток запозичень.

Існують такі технічні роботи, що характеризуються як «повторити за зразком». Наприклад, обчислювальні завдання та розрахунково-графічні дослідження, суть яких полягає в копіюванні фрагмента завдання, підставленні чисел зі свого варіанту та власні розрахунки. Зрозуміло, під час перевірки системою антиплагіат буде виявлено високий рівень запозичень. Антиплагіатом майже не розпізнаються формули (математичні, фізичні, хімічні), що обмежує його застосування для точних галузей науки. Іноколи система не визначає дійсне першоджерело запозичення, вказує лише на ті твори в мережі Інтернет, де використовувались відповідні матеріали. Тому іноколи неможливо визначити, чи використовував автор наукової роботи (дисертації, статті) при підготовці і виконанні власної праці першоджерело або скористався базою інтернету без аналізу певного тексту спеціалістом.

UNICHECK чи схожі сервіси є, безперечно, корисним помічником, але проблема полягає в тому, що застосовується він переважно в наукових роботах, які оприлюднюються: курсові роботи, дипломні проекти, наукові статті, дисертації. Що робити з тими видами робіт, які не вимагають оцінки висококваліфікованих фахівців? Викладачі та наукова спільнота залишаються віч-на-віч з великою кількістю різноманітних робіт, які переважно є запозиченими з творів інших авторів. Зазначимо, що інтенсивність розвитку комп'ютерних технологій породжує й ефективні програми технічного обходу систем антиплагиату (AntiPlagiatKiller), що дозволяють користувачеві довести текст до майже 90–100 % унікальності. Ці програмні продукти набули значної популярності та широко застосовуються і в Україні через їхню доступність, високу швидкість роботи. У подальшому програми технічного обходу систем легко нейтралізуються творцями антиплагиату навіть без отримання відповідного продукту. Але для цього потрібен час, протягом якого можуть отримати позитивний висновок значна кількість робіт.

AntiPlagiatKiller використовує вразливості в системі антиплагиату та підвищує до необхідного відсотка унікальність чи оригінальність

тексту. Алгоритм AntiPlagiatKiller аналізує твір і рекомендує, де необхідно змінити текст (прибрати старе слово, додати нове слово, змінити повторення, уникнути вірогідність запозичення, перефразувати тощо), та пропонує певні дії для підвищення відсотка унікальності. Наприклад, приховати неправомірні запозичення шляхом заміни літери одного алфавіту на подібну за написанням літеру іншого алфавіту (українську «а» на німецьку «a»), перефарбувати в колір фон прогалин, окремі літери, крапки або інші символи. Слід зазначити і такі способи обходу антиплагіатної системи: вставка невидимого тексту, недрукованих символів, додавання орфографічних помилок, застосування синонімайзерів (програм для автоматичної чи напівавтоматичної заміни слів на синоніми), перефразування окремих частин чи всього тексту наукового твору. Майже всі антиплагіатні програми налаштовані на виявлення в тексті наукової роботи запозичення з власних чи інших джерел, що є в базі даних програм. Запозичений текст, який є видозміненим, перефразованим, тобто відмінним від оригіналу, комп'ютерна програма наразі визначити неспроможна.

Існують й інші недоліки антиплагіатних сервісів. Хоча вони і постійно розвиваються, але все ще залишаються недосконалими. Так, переважно їхньою базою є застарілі джерела. Цілі теми або галузі науки не включені до баз даних системи. Іноді дається позитивний висновок на роботи, які повністю запозичені з декількох маловідомих джерел через повільне поповнення бази даних онлайн-систем. Інколи система антиплагіату не спрацьовує або помилково спрацьовує на поширені фразеологічні чи стилістичні звороти. Це перш за все стосується стилістичних зворотів, характерних для науки. Наукова мова є емпірично обмеженою (наприклад, технічні науки, медицина), використання одних і тих же словесних, стилістичних зворотів є поширеним явищем.

Так, наприклад, роботи юридичної спрямованості мають містити фрагменти нормативно-правових актів, рішень суду. Особливо важко доводиться вченим-юристам, у роботах яких неминуче присутня певна кількість професіоналізмів («керуючись статтею...», «згідно з пунктом № статті...», «відповідно до закону про...», КК України, ЦК України тощо) – слів і виразів, для яких неможливо віднайти синоніми і які система антиплагіату фіксує як неправомірне запозичення (плагіат). Тому постає питання, якщо практику використання стилістичних зворотів все одно не змінити, чи потрібно їх взагалі перевіряти? Чи може виключити їх з тексту, що перевіряється? Вважаємо, що невеликі фрагменти, які мають характер загальнонавчаних виразів та зворотів, що є природними для наукового тексту, де використовуються відповідний професійний лексикон, мають стати ви-

нятком при перевірці на унікальність. Відповідно такі фрагменти тексту слід вважати такими, що відповідають кваліфікаційними вимогами, стандартами, правилами наукової школи.

Готове наукове дослідження передбачає наявність проміжних публікацій, які містять його основні положення, отримані в процесі створення. Зміст проміжних публікацій переважно має відповідати основній дисертаційній роботі. Можливо, це не зовсім правильно, однак є нормативні вимоги, яким має відповідати дисертація. Під час творчої роботи над певною науковою проблематикою та протягом тривалого часу науковець публікує похідні твори, які засновані на одній або кількох його працях. Виникає проблема самоцитування та великої кількості повторюваних робіт (самоплагіат). Але якщо науковець працює довгий час і лише в певній галузі знань, припустимим є і публікація повторюваних або похідних творів. Зрозуміло, що такі твори не мають повторювати слово в слово вже наявні наукові праці. Як, на нашу думку, і результати подальших інтерпретацій наукової роботи не мають бути абсолютно новими. Науковий пошук здійснюється за певними принципами, що передбачають наявність у роботі ідей, концепцій, аналізу, експериментів тощо. Певно, що зазначені ідеї, думки, точки зору вже кимось, колись та десь, можливо, уже висловлені чи оприлюднені, хоча і не чітко або частково. У такому разі варто дотримуватись правил цитування джерела походження твору або його автора. Коли це неможливо, слід вказати на переказ чи згадку про це в наукових матеріалах, які є в наявності. В іншому разі всі без винятку аспіранти, вчені, дослідники при написанні наукових творів, статей, дисертацій змушені займатися абсолютно марною для науки справою – перефразуванням текстів своїх доповідей та статей, опублікованих раніше в наукових журналах, оскільки, за логікою програми-антиплагіат, включення текстів цих робіт до подальших праць (дисертацій, статей, монографій) у незмінному вигляді є плагіатом.

Закритість алгоритмів самого комп'ютерного забезпечення може стати проблемою для унікальних наукових творів. Хоча це і не є принциповим недоліком. Крім того, алгоритм програмного забезпечення з часом змінюється чи удосконалюється, причому зміни можуть бути як у бік посилення вимог для перевірки, так і у бік пом'якшення. Це породжує певне невдоволення серед авторів, для яких такі зміни виявилися принциповими, оскільки в процесі успішної перевірки на плагіат може втратитись унікальність оригінального твору. Закритість баз даних систем антиплагіату автоматично передбачає вірогідність зловживання з боку адміністрування комп'ютерних технологій чи відповідальних осіб у роботі з ними та дозволяє

маніпулювання, тобто виключати чи включати будь-які твори. Повної довіри до сервісу не буде.

Варто звернути увагу і на широке використання терміна «оригінальність» («відсоток оригінальності» або «відсоток унікальності» тексту, що перевіряється), який підміняє собою вихідне значення цього слова і насправді означає «не знайдено в базі». Слушним є вживання терміна «запозичення». Водночас є незрозумілим питання щодо відсотка цитування від обсягу роботи, який є допустимим, особливо, коли йдеться про цитування одного джерела. Початкових вимог не встановлено, проте відправна точка є необхідною. З точки зору авторського права навіть 1 % запозичення є плагіатом або коли цитування певного джерела не відповідає чи вийшло за межі визначеної мети. Тому питання про мінімально допустимий відсоток оригінальності (унікальності) може вплинути на застосування систем антиплагіату чи ускладнити діяльність експертів. І хоча ця проблема має швидше організаційний характер, вона вказує на те, що будь-яка автоматизована система технічної перевірки наукових творів є лише інструментом, посередником між експертом та базою документів, а сама перевірка є трудомістким інтелектуальним процесом і має бути індивідуальною в кожному випадку. Рішення про оригінальність, унікальність наукового твору завжди залишається за науковим керівником, консультантом, редакцією, експертом тощо. Саме ці особи мають оцінити характер виявлених системою антиплагіат запозичень у тексті, що поданий на розгляд.

Отже, результати обробки інформації за допомогою спеціалізованих програм і сервісів антиплагіату не можуть самостійно бути обставинами, що дозволяють зробити обґрунтовані висновки про наявність або відсутність у науковому творі плагіату. Такі сервіси та програми дійсно допомагають у виявленні плагіату як додатковий інструмент для пошуку можливих збігів тексту з подальшим їх аналізом і обробкою спеціалістом [4, с. 32].

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, можемо зазначити, що комп'ютерні технології антиплагіату не можуть бути мірилом якості наукового твору (дослідження, статті, монографії). Інколи розробники комп'ютерної системи антиплагіату не підозрюють навіть про існування багатобайтових кодувань, що здатні маніпулювати окремими службовими символами та можуть створити ефективні технічні засоби обходу сервісів антиплагіату. Але поточна ситуація в країні вимагає все ж таки використовувати сервіси перевірки на плагіат (навіть з усіма їх недоліками). Проте якими б привабливими та простими в застосуванні не були сервіси антиплагіату, необхідно проводити певну

роботу з підвищення поваги до авторських прав інших осіб й інформаційної культури щодо дотримання правил цитування та використання першоджерел, правомірного запозичення, використання відповідних норм української мови (поміщення тексту в лапки, позначення посилання на джерело у квадратних дужках після цитати).

Не слід забувати і про певну дисципліну науковців при поводженні з інтернет-ресурсами з урахуванням динаміки глобальної мережі: будь-яка робота з цифровими версіями книг, монографій, статей, емпіричних джерел має відповідати встановленим вимогам та національному законодавству. Потрібно чітко усвідомлювати сутність цифрового середовища, в якому доводиться працювати сучасному автору наукових творів, що наповнене дублікатами, фальсифікатами, повне шахраїв та інституційної невизначеності, але водночас середовища, де стрімко розвивається теорія та практика перевірки на оригінальність (унікальність) наукових текстів. Утім, сучасні комп'ютерні технології антиплагіату все ще потребують удосконалення. Особливо в частині вироблення більш чітких та прийнятних критеріїв, що повинні включати в себе лояльніші вимоги до службової частини наукового твору (титульний лист, зміст, вступ, висновки, список джерел, додатки), до обсягу твору, стилістики мови, галузі науки тощо. Алгоритм сервісу антиплагіату має враховувати сталі стилістичні звороти та особливості окремих галузей науки і техніки.

Покращення та підтримання здорового морального клімату в науковому середовищі сприятиме поширенню інформації про випадки недотримання етичних норм у сфері академічної доброчесності. Така інформація буде доводитись до наукової громадськості з метою створення атмосфери нетерпимості до «перевертнів» у науці. Отже, особа, яка порушила етичні норми і вчинила академічне шахрайство, повинна понести реальне покарання, встановлене законодавством. Плагіат – це соціальне явище і боротися з ним слід шляхом зміни менталітету наших громадян, підвищення рівня етики та морального самоконтролю, а не вживати певних заходів після його виявлення. Тільки правовими засобами практично неможливо побороти таке явище, як плагіат. Саме тому цю проблему слід вирішувати комплексно, шляхом застосування ефективних механізмів його попередження.

Список бібліографічних посилань: 1. Ульянова Г. О. Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2015. 445 с. 2. Алісов Є. О. Про деякі негативні тенденції правової науки в Україні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2009. Вип. 18. С. 63–71. 3. Ульянова Г. О. Напрями попередження наукового плагіату. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. XIII.

С. 420–428. 4. Сопова К. Методи виявлення плагіату в наукових публікаціях. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2017. № 4. С. 31–37.

Надійшла до редколегії 04.02.2023

Прийнята до опублікування 28.02.2023

Pikhurets O. V. The significance of computer technologies in detecting plagiarism in scientific works

The article analyses problematic issues regarding the importance of using computer technologies in detecting plagiarism in scientific works. It was determined that the problem of plagiarism in science is not only a matter of legislation, but a manifestation of disdain for scientific ethics and moral standards by the scientists themselves. The issue of academic plagiarism must be solved comprehensively and with joint efforts, by applying effective mechanisms to prevent plagiarism.

There is no single, complete, comprehensive and generally accepted definition of the category of plagiarism. The essence of plagiarism is the assignment of authorship to someone else's original (literary, artistic, scientific) work or its part.

The development of information technologies creates conditions for detecting illegal borrowing. Special computer programmes and online services check works for originality much faster. The essence and nature of computer technologies, their importance in detecting plagiarism in scientific works are studied. Positive and negative points in the application of computer anti-plagiarism technologies were identified, and an appropriate assessment was given to them.

It is substantiated that plagiarism has a certain personification and specificity in various spheres and branches of human activity. The anti-plagiarism system almost does not take into account official parts of scientific works (cover letter, introduction, references to normative legal acts, conclusions, list of used sources) and evaluates them as plagiarism. The algorithm of the anti-plagiarism service must take into account constant stylistic turns and peculiarities of certain branches of science and technology. We believe that the results of new interpretations of scientific work should not be completely new. It is noted that checking with online services does not always reveal translations of texts or borrowings from editions not published online.

Accordingly, the results of information processing with the help of specialized anti-plagiarism programmes and services cannot independently be circumstances that allow making reasonable conclusions about the presence or absence of plagiarism in a scientific work. Anti-plagiarism services and programs really help in detecting plagiarism as an additional tool for searching for possible matches of the text, followed by their analysis and processing by a specialist.

But the situation with plagiarism still requires the use of plagiarism checking services (even with all their shortcomings). However, no matter how attractive and easy-to-use anti-plagiarism services are, it is necessary to do some work to improve information culture and respect for the copyrights of others.

Key words: plagiarism, borrowing, computer technology, anti-plagiarism, academic integrity, scientific work.

